

LEFAPHA LA THUTO LA GAUTENG

HLAHLobo YA MAKGAOLAKGANG

SESOTHO PUO YA LAPENG
BOEMO BO MAHARENG
(Pampiri ya pele)

NAKO: dihora tse 2

MATSHWAO: 75

DITAELO:

- Pampiri ena e na le dikarolo tse THARO, A, B le C mme baithuti ba tlameha ho di araba kaofela.
  - Mosebetsi o be makgethe.
  - Dinomoro tsa dikarabo tsa hao di tshwane le tsa dipotso.
-
-

KAROLO YA A

TEKOKUTLWISISO

POTSO 1

Bala seratswana sena o ntano araba dipotso tse se hlahlamang:

Bana ba kene ka sekgahla bohloeng

Ha ba ya sekolong, ba tsamaya ba kentse tse ding diaparo mekotleng. Ka mora dihoranyana moo sekolong, ba a thoba, ba nyonyobe ho leba matlwaneng ho ya tjhentjha diaparo, ba ntano leba lethathameng la mabenkele ho ya tsoma bareki. Dipatlisiso tse sa tswa etswa mona KZN, di bolela hore bana bana ba qetella ba rekisitse mmele ya bona hobane ba rata ho iphumanela phaello e itseng tjeleteng ya bona ya sekolo.

Mane Cape Flats re ne re utlwe pale ya ngwanana ya dilemo di 13, ya neng a betwe ke sehlopha sa banna mme a qetella a kene bohloeng bona. O ne a phela sebakeng se sebe moo banna ba neng ba kokota metseng ya batho, ba ntshe banana ka kgang, ba tsamaye le bona.

“Ho teng moshemane ya neng a ntaola,” yena a bollela ba ha Cape Times. “Ke ne ke tlameha ho etsa thobalano le yena le ba bang. Ka mora nakwana, ka tlameha ho kenya metswale ya ka e mmedi mosebetsing ona. “Pelo ya ka e ne e le bohloko, ke sebedisa batho ba bang molemong wa ka.” Ho ya ka ba ha SAPS Child Protection Unit, mane Gauteng, bana ba kabang 28 000 ba rekisa mmele mme kgwedi e nngwe le e nngwe ho tshwarwa bana ba 15, ba dilemong tse 15-18 ba rekisang mmele.

Dipatlisiso tse entsweng mekhukhung e meng mane ka leboya ho Gauteng, di bontsha hore diperesente tse 40 tsa bana ba dilemong tse ka tlase ho tse 16 ke dihloa mme a le mong ho ba bahlano ho bona, o na le AIDS. Ho na le batswadi ba se nang dihlolong, ba qobellang bana ba bona hore ba rekise ka mmele ho kenya tjelete ka lapeng. Ho na le dihlopha tsa dinokwane tse tlisang bana kwano ho tswa dinaheng tse kang Asia e ka Borwa Botjhabela, Yuropa e botjhabela esitana le Afrika e Botjhabela.

Bana bana ba rekisang mmele ba hlekefetswa haholo. Ba hlekefetseha haholo mmeleng ke beng ba bona esitana le bona bareki. E nngwe ntho hape, ba kenwa ke mafu ana a thobalano habobebe ka lebaka lena. Bongata ba bona ha ba kgone le ho etsa thobalano e bolokehileng - ba bang bona ha ba a ruteha le ka lefu lena la AIDS.

Sena se ama ngwana haholo kelellong. Bongata ba bona bo fellwa ke boitshepo, ba ipone ba se letho setjhabeng. Ba bang ho bona ha ba bone ho le teng tlhokeho ya hore ba pholoswe maemong ana. Ba bang ba beha mabaka a sa utwahaleng, ba bolele melemo ya bohloa, le hore ba fepa malapa a bona ka tjelete eo, athe hape beng ba bona ke bona bao e leng baratuwa ba bona. "Ho hweba ka mmele ya bana, ke tlhekefetso le tshebediso ya bana ka sheshe mme sena se hlahella e le bokgoba."

Jwalo ka ha ho se ho boletswe, ho hweba ka mmele ya bana, ke ho ba theola seriti mmoho le ho beha bophelo ba bona kotsing. Ho na le mefuta e meraro ya ho hweba ka mmele ya bana: ho etsa thobalano le bona, ho bapatsa ka ditshwantsho tsa bona ba tsotse esitana le ho sebedisa mmele ya bona le ha e le ka tsela efe feela bakeng sa phaello ya tjelete.

Jwalo ka ha maemo a le ka mokgwa ona, setjhaba se kgola ditholwana tsa seo se se jetseng. Batswadi bana ba sa tsotelleng le ba hlekefetsang bana, ha ba bolaye malapa a bona feela, empa le setjhaba ka kakaretso, hobane bana bana ba qetella e se e se letho setjhabeng. Se ngongorehisang haholo ke hore mona Afrika Borwa ha ho molao o kgahlano le thekiso ya mmele baneng ba ka tlase ho dilemo tse 16.

Bona Sesotho – Pherekong 2005

- 1.1 Lebaka le etsang hore bana ba etse bohloa ke lefe? (2)
- 1.2 Bohloa bo ama bana jwang kelellong? (2)
- 1.3 Hobaneng batswadi ba bang ba qobella bana ho rekisa mmele? (2)
- 1.4 Na ke nnete hore bana ba etsang bohloa ba tseba haholo ka AIDS? Tshehetsa karabo ya hao ka ho qolla polelo ho tswa seratswaneng. (2)
- 1.5 Banna ba bang ba hloka kutlwelobohloko baneng. Tshehetsa karabo ya hao ka ntlha ho tswa seratswaneng. (2)
- 1.6 Mokgatlo o sebetsang kgahlano le tlhekefetso ya bana o bitswang? (1)

- 1.7 Hlalosa polelwana e thalletsweng. (2)
- 1.8 Bana ba bang ba qobellwang bohlole ba tlišwa kwano ho tswa dinaheng tse ding. Bolela mabitso a dinaha tseo. (3)
- 1.9 Bolela tsela tse THARO tsa ho hweba ka mmele ya bana. (3)
- 1.10 Na ho hweba ka mmele ho etsahala dinaheng tsa Afrika feela? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 1.11 Qetelong ya seratswana sena ho thwe bohlole bo bolaya setjhaba. Sena se bolelang? (2)
- 1.12 Naha ya Asia e hlahellang seratswaneng e ile ya tuma kang selemong sa 2004? (2)

MATSHWAO A KAROLO YA A: [25]

KAROLO YA B

KAKARETISO

POTSO 2

Bala temana e latelang o ntano e akaretša ka dintlha tse LESHOME tsa bohlokwa. Ela hloko.

- Ngola dipolelo tse utlwalang ka mantšwe a hao.
- Ngola ka tsela ya moqoqo.
- Palo ya mantšwe e be pakeng tsa 100 – 110.
- Ngola palo ya mantšwe qetellong ya kakaretšo ya hao.

Tampane a kgolwa e le ka nnete. Batswadi ba hae ba ne ba lla tsatsi le tjhabang le le dikelang ka eo mora wa bona. O nkile lemo tse leshome a sa bonahale ho hang motseng wa habo esita le lapeng labo. O ne a se a inyadisitse hona moo a neng a sebetsa teng. A itatotse batswadi ho hang. Ha a qeta ho inyadisa o ile a fumana ho dula habo kgarebe eo a neng a e nyetse.

Batswadi ba hae ba ne ba phela ha boima, le ho sebetsa ba sa hlole ba sebetsa ka baka la kgolo. Ba ne ba phela ka ho nna ba kopa makumane moo moradi wa bona a neng a nyetswe teng. Ba ne ba seka meokgo ha ba hopola mora eo wa bona Tampane, eo a sa hlole a re letho ka bona haesale a qeta sekolong mme a sebetsa.

Ka tsatsi le leng ba utlwela ka motho wa ho reng hore ngwana eo wa bona o teng motseng o mong o itseng, mme ebile o inyadisitse. A ba bolella hore mora eo wa bona, o tsamaya a bolella batho hore ha a na batswadi, haesale ba ne ba shwe kgale. Pelo tsa bona di ile tsa utlwa bohloko ha ba hopolahore ba ratile mora eo wa bona, ba mo etsesa tsohle tlasa maemo a boima.

“Ka tla ka utlwa pelo ena ya ka e rotha madi. Re ne re matha, re rekisa dikgomo tsa rona ho isa mora enwa wa rona sekolong se phahameng le diunibesithing, empa kajeno mofutso wa rona o tswetse boyeng jwalo ka wa ntja. Kajeno ngwana eo re mo tswetseng o a re latola. O lebetse hore re ne re tsamaya hara dirame, re leka ho mo etsesa lefa la thuto. Kajeno re dikatana ho yena, ha re batho ka baka la hobane re futsanehile. Ke yena ya re baketseng bofutsana bona, empa, le tla mo tjhabela letsatsi. O sa ntsane a futhumaletse ke naha. Matsatsi a tlokotsi, a mahlomola, le a ditsietsi ha a eso fihle. Mohla a fihlileng o tla tseba lapa labo. O tla batla moo batswadi ba hae ba leng hona teng.”

O hopola jwang – Thulo D.P.

MATSHWAO A KAROLO YA B: [10]

KAROLO YA C

TSHEBEDISO YA PUO

POTSO 3

Bala seratswana o nto araba dipotso tse latelang:

Batho ba jwalo ba ile ba hlokisa meya ya bona phomolo, mme bongata ba bona bo atisa ho poka, ba pokela matlotb ana ao ba a siileng ka morao. Dipoko tse ding he, di ne di ye di kgannele batho bao di kopanang le bona tseleng ya tsona nqalong ena ya matsete a tsona; ha eba eo di kopanang le yena a abetswe tsela ena. Moshanyana e mong o kile a kopana le sona, ho bontshahala hore o ne a ntse a abatswe jwalo, sa mo nka sa mo isa moo se neng se epetse tjhelete teng.

Dipale le metlae – Moiloa J.J.

- 3.1 3.1.1 Mabitso a thalletsweng mela a wela dihlopheng dife? (2)
- 3.1.2 Ngola maemedi a mabitso ao o be o a sebedise dipolelong tsa hao. (4)
- 3.2 Sebedisa lesupi **ena** polelong ya hao e utlwahalang. (2)
- 3.3 Sebedisa makopanyi ana **hore** le **mme** dipolelong tse utlwahalang. (4)

- 3.4 Sebedisa lentšwe **bona** dipolelong tse pedi tse fapaneng ho hlakisa meelelo ya lona e sa tshwaneng. (4)
- 3.5 Qolla mathusi a MABEDI ho tswa seratswaneng, o a sebedise ho bopa dipolelo tsa hao. (4)
- [20]

POTSO 4

Bala qotso ebe o araba dipotso:

Ho lefa sapoto

Ke sebetsa lefapheng le leng la mmuso mme ke etsa mosebetsi o hlomphehileng wa maemo. Haufinyane mohatsaka o sa tswa ntshiya hobane a se a ratana le monna e mong., jwale o batla ke lefe sapoto ya bana ba rona ba bararo ya R1000 ka kgwedi. Hona ho tla thefula bophelo ba ka hampe, nka nna ka lahlehelwa ke koloi le ntlo. Na lekgotla le tla dumela hore ke lefiswe tjelete e kaalekale? Nka itshireletsa jwang?

Bona – Sesotho : Pherekong 2005

- 4.1 Mantswe ana **haufinyana** le **hampe** ke mahlalosi. A sebedise dipolelong tsa hao tse utlwahalang. (4)
- 4.2 Bala polelo ena ebe o qolla lerui.
Ke sebetsa lefapheng le leng la mmuso. (1)
- 4.3 Bopa polelo e utlwahalang ho kopanya dipolelo tsena tse pedi.
(O se sebedise lekopanyi.)
Nyewe ke ya sapoto ya bana.
Nka itshireletsa jwang nyeweng? (2)
- 4.4 Sebedisa polelo ena ho araba dipotso:
Na lekgotla le tla dumela hore ke lefiswe tjelete e kaalekale?
- 4.4.1 Ngola polelo ena e le ho lephethi. (2)
- 4.4.2 Fana ka leetsi le leng ho boetsuwa. (1)
- [10]

POTSO 5

TOKISO YA DIPHOSO

Bala lengolo lena ka hloko ebe o a le ngololla, feela o lokise diphoso tse hlahellang:

<p>Edgars Group P.O. BOX 788 Cleveland 2600</p> <p>Mohlomphehi</p> <p>KOPO YA SEPEISI SA MOSEBETSI: LEFAPHA LA DIKAMANO.</p> <p>Ke rata ho apolaela mosebetsi lefapheng la dikamano jwalo kaha ho atevethaisitswe Koranteng ya The Star ka la 20 Motsheanong 1999.</p> <p>Ke ngwanyana ya lemo tse 23 mme ha ke so nyalwe. Ke na le lengolo la Diploma la Dikamano leo ke le fumaneng Teknikonya SA ka 1995. Ha jwale ke sebetsa SAB mme ke Motlatsa Mookamedi lekaleng la Dithekiso. Ke ka qala mosebetsing o motjha kamora hore ke tsebise beng ba ka nako e ka etsang kgwedi.</p> <p>Ke tsepa hore le tla sekehela kopo ya ka tsebe.</p> <p>Ke nna modiehi letswalo.</p> <p style="text-align: right;">Sediba: M.M.R. Dube</p>	<p>P.O. BOX 4235 Witbank 1899 26 May 1999</p>
--	---

[10]

MATSHWAO A KAROLO YA C: [40]

MATSHWAO KAOFELA: 75